

MARIA BRZozowska-JABŁońska

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH PUBLIKACJI
Z DZIEDZINY KONSERWACJI MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH
Z OKRESU DZIESIĘCIOLECIA 1980—1990

Publikacje z dziedziny przechowywania, konserwacji i restauracji materiałów archiwalnych należą do rzadziej ukazujących się na naszym rynku wydawniczym i okazują się niekiedy trudno dostępne dla poszukującego je czytelnika. Wynika to z kilku powodów, między innymi z powodu ich rozproszenia w bibliotekach wyższych uczelni i innych instytucji oraz osób prywatnych, a także ze względu na to, że tytuły wydawnictw zagranicznych docierają do kraju na ogół w niewielu a czasami nawet w pojedynczych egzemplarzach.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie przeglądu tych wydawnictw z ostatniego dziesięciolecia, które, będąc istotnymi do zebrania wiadomości na tematy związane z konserwacją materiałów archiwalnych, są obecnie możliwe do osiągnięcia w kraju. Można je mianowicie odszukać bądź w bibliotekach, bądź w drodze bezpośredniego kontaktu z instytucjami do których należą: Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie, Zakład Konserwacji Papieru i Skóry Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, Biblioteki AGAD i Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Biblioteki Uniwersyteckie i Muzeów Narodowych, Biblioteka Narodowa w Warszawie.

CZASOPISMA

W szerokiej dziedzinie konserwacji zabytków historii i dzieł sztuki, do której należy konserwacja materiałów archiwalnych, czołowym periodykiem o charakterze informacyjnym jest kwartalnik „Art and Archaeology Technical Abstracts” (AATA). Redagowany jest w języku angielskim. Zawiera na bieżąco przygotowane streszczenia artykułów, raportów, nowych książek i innych publikacji, w tym audiowizualnych, które dotyczą badań, odkryć, analiz, ochrony, restauracji i techniki dokumentowania obiektów ruchomych oraz budowli o znaczeniu historycznym i artystycznym. Zawiera także streszczenia publikacji, stanowiących informacje lub opisy techniczne, które mogą być pomocne w badaniach dzieł sztuki, zabytków historii i materiałów archeologicznych. Streszczana jest tam także literatura techniczna, w której zawarte są dane o fizycznych

i chemicznych własnościach substancji, stosowanych do restauracji i konserwacji wymienionych obiektów.

Międzynarodowy komitet redakcyjny AATA podaje na jego szpaltach streszczenia informacji pochodzących z około tysiąca tytułów wydawnictw z całego świata. Informacje te podzielone są na grupy tematyczne pod hasłami:

- Metody badań i dokumentacja,
- Praktyka konserwatorska: środki kontroli, ekspozycja, przechowywanie, transport, użytkowanie; ogólnie stosowane procesy, materiały i wyposażenie; środki szkodliwe dla zdrowia; przyczyny zniszczenia, w tym uszkodzenia biologiczne; historia, etyka, bezpieczeństwo,
- Metody archeologiczne,
- Konserwacja architektury,
- Szkolenie w zakresie konserwacji,
- Historia technologii,
- Analizy, badania i techniki dzieł sztuki i obiektów z następujących materiałów:
  1. Papier, książki i archiwalia,
  2. Fotografie i materiały audiowizualne,
  3. Farby i malarstwo,
  4. Drewno,
  5. Włókna tekstylne i barwniki,
  6. Inne naturalne materiały organiczne,
  7. Metale i półprodukty metalurgiczne,
  8. Ceramika, szkło i emalie,
  9. Kamień, materiały budowlane łączone i minerały,
  10. Materiały syntetyczne i inne modyfikowane materiały naturalne.

Periodyk AATA wydawany jest obecnie łącznie przez The Getty Conservation Institute i The International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works (IIC). Poprzednio, od 1961 roku, ukazywał się pod tytułem „IIC Abstracts” jako kwartalny organ IIC, a w latach 1966—1983, już pod zmienionym, nowym tytułem AATA pozostawał jeszcze organem IIC.

Począwszy od 1986 roku (vol. 23) AATA jest periodykiem, który stanowi kompilację bibliograficzną. Utworzony jest mianowicie ze składników bibliografii The Conservation Information Network i jest to wspólne działanie The Getty Conservation Institute oraz The Department of Communication, Canada. Uczestniczą w nim również następujące instytucje: International Council on Monuments and Sites (ICOMOS), The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM), The International Council of Museum (ICOM) oraz Smithsonian Institution s Conservation Analytical Laboratory (CAL).

Kwartalnik AATA otrzymują w prenumeracie członkowie IIC, którymi są osoby fizyczne lub instytucje.

Międzynarodowy Instytut Konserwacji (IIC) wydaje ponadto, począwszy od 1965 roku, kwartalnik „Studies in Conservation”, który adresowany jest przede wszystkim do konserwatorów zabytków muzealnych i archeologicznych, nie mniej znajdują się tam także publikacje cenne dla konserwatorów materiałów archiwalnych a dotyczące tematów stosunkowo rzadko pojawiających się w literaturze konserwatorskiej, na przykład z dziedziny konserwacji materiałów fotograficznych lub pieczę-

ci. IIC wydaje także miesięcznik „Bulletin IIC”, poświęcony sprawom organizacyjnym instytutu. Te dwa wymienione wyżej tytuły również otrzymują w prenumeracie członkowie IIC.

Publikacją przeznaczoną szczególnie dla konserwatorów materiałów archiwalnych jest międzynarodowe czasopismo „Restaurator, International Journal for Preservation of Library and Archival Material”. Periodyk ten, wydawany od 1969 roku przez Munksgaard International Publishers LTD, Copenhagen, Denmark, poświęcony jest wyłącznie tematyce ochrony i restauracji materiałów archiwalnych i bibliotecznych. O międzynarodowym charakterze czasopisma stanowi zarówno skład kolegium redakcyjnego i zespół 22 konsultantów redaktorów, jak i międzynarodowy skład autorów, reprezentują oni bowiem ośrodki konserwacji i instytucje naukowe z dziedzin pokrewnych konserwacji z krajów całego świata. Treścią prezentowanych w „Restauratorze” artykułów są doniesienia o pracach badawczych z zakresu nauk ścisłych, związane bezpośrednio z materiałami stosowanymi w konserwacji, z zakresu techniki konserwacji stosowanej, z zakresu historii konserwacji i historii rozwoju materiałów stosowanych w piśmiennictwie. Na podkreślenie zasługuje informacja, że w numerach „Restauratora” z lat 1980 i 1984, zamieszczona jest oryginalna, źródłowa praca autorstwa Romualda Kowalika „Microbiodeterioration of Library Materials” (Restaurator 4, 1980 s. 135—219; 6, 1984 s. 61—115). Zawiera w swej treści omówienie mikrobiologicznego rozkładu tekstyliów, drewna, papirusu, papieru, pergaminu, skóry, środków adhezyjnych i produktów używanych do wzmacniania papieru, pieczęci woskowych, atramentu, farb, metali i szkła, a następnie omówienie metod oznaczania odporności na mikroflorę, w szczególności odnoszące się do materiałów bibliotecznych, metod oznaczania grzybów i bakterii, problemów toksyczności biocydów stosowanych do ochrony dokumentów, problemu toksyczności dla człowieka mikroorganizmów niszczących materiały archiwalne. Każdy rozdział opatrzony jest bogatą bibliografią.

Począwszy od 1980 roku Centralne Laboratorium Badawcze Dzieł Sztuki i Nauki w Amsterdamie wydaje publikacje z zakresu konserwatorskiej ochrony dzieł sztuki, wśród których znajdują się tytuły szczególnie interesujące archiwistów i bibliotekarzy, mianowicie: Agnes W. Brokerhof, „Proposal for research on the application of several alternatives to ethylene oxide fumigation to control insects and fungi in objects and collections of cultural value” (Amsterdam 1989, p. 15) oraz, tej samej autorki, „Control of fungi and insects in objects and collections of cultural value” (Amsterdam 1989, p. 77).

Informacje na temat konserwacji zbiorów archiwalnych zamieszczane są również w czasopismach, wydawanych przez archiwa i biblioteki krajowe i zagraniczne. Oto tytuły niektórych czasopism zagranicznych: „Science for Conservation”, Tokio, „Journal of the Society of Archivists”, Londyn, „Bulletin des Bibliothèques de la France”, „Woprosy archiwowiedzenia”, Moskwa, „American Archivist”.

W Polsce, jak wiadomo, w niektórych czasopismach ukazują się publikacje, artykuły, doniesienia i recenzje na temat konserwacji archiwaliów. Należą do nich między innymi czasopismo archiwalne „Archeion”, miesięcznik „Ochrona Zabytków”, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu”, „Postępy Mikrobiologii”, „Biuletyn Bi-

bioteki Jagiellońskiej”, w którym zapowiedziany w druku jest interesujący artykuł Romana Kozłowskiego, Janiny Rodamiewicz i Anity Bogdanowicz, Opracowanie środków do konserwacji zabytkowych opraw skórzanych (Biul. Bibl. Jagiell. R. XL, Kraków 1990). Począwszy od 1989 roku ukazują się w króciutkiej serii kilkunastu egzemplarzy „Zeszyty Konserwatorskie Centralnego Laboratorium Konserwacji Archiwaliów”, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa. Trzy pierwsze numery zawierają tłumaczenia z publikacji zagranicznych na język polski artykułów na temat konserwacji pieczęci, pergaminów i negatywów fotograficznych na płytkach szklanych.

Należałoby także odnotować, że w 1986 roku miała miejsce kolejna konferencja konserwatorska krajów RWPG, której gospodarzem była Biblioteka Narodowa w Warszawie. Wygłoszone tam referaty zostały opublikowane w całości pod tytułem „Materiały z Konferencji Krajów RWPG: Konserwacja zbiorów bibliotecznych i archiwalnych”, Warszawa 1986 i znajdują się w posiadaniu uczestników konferencji.

WYDAWNICTWA KSIĄŻKOWE

Pod patronatem UNESCO ukazują się publikacje, wynikające z ogólnego programu UNISIST, w którym wydzielony jest wieloletni program kierowania archiwami i zbiorami: Records and Archives Management Programme (RAMP).

Publikacje z tej serii przeznaczone są dla organizatorów planowania i wyposażenia archiwów, zwłaszcza w krajach rozwijających się i mają charakter bądź szeroko lecz zarazem hasłowo ujętych informacji, odnoszących się do tematów specjalistycznych z tej dziedziny, bądź też stanowią głębsze rozwinięcie jednego określonego tematu, z których to opracowań korzystać mogą konserwatorzy-praktycy. Przede wszystkim jednak przedstawiają badania i projekty odnośnie do opracowywania norm, metod i innych dokumentów normatywnych w celu przekazywania krajom członkowskim specjalistycznych informacji i tworzenia połączonego systemu informacji.

Dotychczas ukazało się z tej serii kilka wymienionych niżej publikacji w wersjach językowych angielskiej, francuskiej i rosyjskiej. Klaus B. Hendriks, „The preservation and restoration of photographic materials in archives and libraries, a RAMP study with Guidelines”, Paris 1984, UNESCO, p. 121. To opracowanie kanadyjskiego archiwisty charakteryzuje wyczerpująca recenzja Stanisława Nawrockiego, zamieszczona w Archeionie LXXXI, Warszawa—Łódź 1986, s. 237—238. Są to mianowicie wskazówki na temat przechowywania i konserwacji fotografii w archiwach i bibliotekach, które zdaniem recenzenta, ze względu na szybki rozwój tej dziedziny, mimo istniejącej obszernej literatury na ten temat, wymagają przypomnienia bądź aktualizacji stosownie do dzisiejszego stanu wiedzy. Oto tematyka jedenastu rozdziałów tej pracy:

- powszechne zastosowanie fotografii w różnych dziedzinach życia;
- ogólna charakterystyka procesu powstawania fotografii, materiałów używanych do sporządzania negatywów i pozytywów, odbitek i zdjęć kolorowych;
- charakterystyka i identyfikacja obrazów;
- trwałość (stabilność) materiałów fotograficznych, wśród nich metal, szkło, papier, film z tworzywa sztucznego, czynniki wiążące obraz na

- nośniku (żelatyna, białko, kolodium) i ich wzajemna przyczepność, wpływ temperatury, wilgotności względnej pomieszczenia, pozostałości chemikaliów po obróbce fotografii oraz wpływ promieniowania;
- szczegółowe omówienie wyżej wymienionych czynników na trwałość fotografii, („Wilgotność powinna wynosić optymalnie 40%; wybrany poziom tej wartości powinien być możliwie stale utrzymywany. Temperatura powinna wynosić około 21°C”). Bardzo ważna jest dokładna obróbka techniczna fotografii oraz ochrona zdjęć przed światłem;
  - problemy techniczne odbitek i kopii: sposoby ich powstawania, przechowywania i kontrolowania, najnowszy sposób kopiowania (autordiografia);
  - metody postępowania z fotografiami czarno-białymi w celu uzyskania ich maksymalnej trwałości;
  - metody sprawdzania fotografii i materiałów użytych do ich konserwacji, także obwolut, kopert, i innych osłon, służących do przechowywania fotografii (na ogół kontrolę tą przeprowadzają producenci);
  - warunki przechowywania i magazynowania fotografii w celu zapewnienia im jak najdłuższego przetrwania w dobrym stanie. „Dla filmów przewiduje się temperaturę 15—20° C, najlepiej poniżej 20° C, wilgotność względną 20—50%, najlepiej poniżej 40%. To samo dotyczy fotografii, z tym, że temperatura nie powinna przekraczać 30° C a wilgotność 60%. Temperatura powinna być możliwie stała, podobnie wilgotność. Fotografie można też przechowywać w kapsułkach, między arkusikami poliestru zwanego mylar. Okazuje się też, że większość materiałów fotograficznych może być zamrażana, przez co powstrzymuje się ujemne procesy chemiczne”;
  - zagadnienia restaurowania uszkodzonych materiałów fotograficznych, oceniane jako dziedzina, w której jest jeszcze wiele do zrobienia oraz wskazania na możliwość restauracji fotografii wyblakłych i wybrudzonych;
  - resumé wszystkich istotnych wskazówek, zawartych w poprzednich rozdziałach.
- Opracowanie kończy wykaz literatury przedmiotu, obejmujący 185 pozycji.

Kolejną z tej serii jest publikacja Karmen Krespo i Wicente Winas, „Konserwacja i restauracja bumażnych dokumentów i книг; issledowanie w ramach programy dokumentowiedieniija i archiwowiedieniija RAMP, UNISIST, UNESCO”, Paryż 1984.

Również w serii RAMP ukazała się publikacja John P. Mc Cleary, „La lyophilisation appliquée au sauvetage des livres endommages par l'eau: une etude RAMP pour la Programme General d' information et UNISIST”, Paris, 1987, p. VIII+53, UNESCO. Dotyczy ona zastosowania procesu liofilizacji* do ratowania dokumentów masowo zniszczonych przez wodę, na przykład w następstwie gaszenia wodą pożarów w archiwach lub bibliotekach, pęknięcia rur wodociągowych lub kanalizacyjnych, przecieków dachu lub innego typu zalań. Podstawą opracowania jest wy-

* Liofilizacja — rodzaj odwodnienia w celu wydzielenia wody z mokrych materiałów, takich jak książki. Materiał jest początkowo zamrożony, a następnie umieszczony w wysokiej próżni, gdzie woda pod postacią lodu odparowuje (sublimuje) bez przejścia przez stan ciekły (Słownik terminów konserwacji archiwaliów, angielski z wyrazami równoznacznymi w jęz. hiszpańskim, włoskim i francuskim, Międzynarodowa Rada Archiwów, Komitet Konserwacji i Restauracji, 1985) — dop. tłum.

mieniona w przypisach bibliografia, pochodząca z ostatniego dwudziestolecia, licząca 75 pozycji. Zarówno układ opracowania jak i treść, podane w sposób zwarty a zarazem przejrzysty, szeroko naświetlają i pozwalają czytelnikowi poznać kolejno istotę procesu namakania papieru od strony zjawisk fizycznych, chemicznych i biologicznych. Następnie jako środek do ratowania dużych partii książek i dokumentów papierowych, zniszczonych w następstwie klęski zalania ich wodą autor przedstawia alternatywnie dwie techniki ratowania zamoczonych dokumentów: liofilizację i suszenie pod próżnią. Uzasadnione są przy tym korzyści, dla których liofilizacja uzyskuje pierwszeństwo przed suszeniem pod próżnią, kiedy przychodzi do decyzji o wyborze metody usuwania wody z bardzo dużych partii unikalnych i cennych dokumentów papierowych. Korzyści uzyskiwane z zastosowania liofilizacji, to zatrzymanie rozwoju pleśni przez usunięcie warunków do jej rozwoju, stabilizacja atramentów i barwników, rozpuszczalnych w wodzie, uniemożliwienie sklejanie się kart i zestalania się kart w bloki, ułatwienie działania służbom archiwalnym i bibliotecznym, które zostały dotknięte klęską zalania zbiorów, poprzez uzyskanie czasu na konsultacje z ekspertami nad wyborem metod dalszego działania, ocenę poniesionych szkód, przejrzanie materiału i podjęcie decyzji nad zakwalifikowaniem materiałów do usunięcia czy mikrofilmowania. Uzyskuje się czas na określenie koniecznych do wykonania prac restauratorskich i naprawczych oraz na znalezienie innego lokalu do przeniesienia zniszczonych zbiorów. Podkreśla się tu mocno, że po katastrofie, spowodowanej zalaniem książek i dokumentów właśnie upływ czasu stwarza ogromny problem, bowiem z upływem czasu ratowanie książek lub akt staje się trudniejsze i bardziej kosztowne, ponieważ wtedy zwiększają się skutki spowodowane zalaniem i absorpcją wody.

Opisane są warunki techniczne (temperatura, podciśnienie i czas trwania procesów), potrzebne do dokonywania procesów liofilizacji lub suszenia przez zamrożenie. Polecane jest gwałtowne zamrażanie zamoczonych materiałów do temperatury poniżej 30° C.

Na podstawie relacji z akcji ratunkowych, dokonywanych po klęskach zalewania zbiorów bibliecznych podano liczne przykłady zastosowania pomieszczeń próżniowych do ratowania dokumentów archiwalnych i zbiorów bibliecznych, które miały miejsce w ostatnim dwudziestolecu naszego stulecia na terenie Austrii, Kanady, Anglii, Francji, Republiki Federalnej Niemiec, Holandii, Norwegii i Stanów Zjednoczonych Ameryki. Podane są rady gdzie można znaleźć w handlu instalacje do zamrażania i suszenia takie, jak aparaty i instalacje zamrażalnicze, aparaty do liofilizacji, komory próżniowe o dużych pojemnościach. W końcowej części publikacji dokonano podsumowania podstawowych informacji na temat zastosowania w praktyce procesu liofilizacji redagując je w formie pytań i krótkich odpowiedzi. Pracę zamyka wykaz siedemdziesięciu pięciu pozycji bibliografii z okresu ostatniego 25 lecia.

Do serii wydawanej przez RAMP należy także publikacja V. Vinas, R. Vinas, „Traditional Restoration Techniques: a RAMP study General Information Programme and UNISIST”, Paris 1988, p. 80, UNESCO. Zawiera reguły etyczne i zasady konserwacji dokumentów rękopiśmiennych na podłożu celulozowym i na pergaminie, opraw książkowych i pieczęci. W zakończeniu podano 87 pozycji bibliografii oraz zestawiono metody i materiały stosowane do restauracji wymienionych wyżej rodzajów dokumentów.

Następną w chronologicznym porządku publikacją RAMP jest Michael a Ropa, „Planing, Equipping and Staffing an Archival Preservation Service; a RAMP Study with Guidelines”, Paris 1989, UNESCO. Recenzja tego opracowania, autorstwa Elżbiety Chruściak, znajduje się w druku i ma się ukazać w czasopiśmie „Archeion”, t. 90 w 1990 r.

W wydawanej przez UNESCO serii technicznej szósty jej zeszyt stanowi publikacja Françoise Flieder, Michel Duchein, *Livre et Documents d'Archives: „Sauvegarde et Conservation”*, Paris 1983, UNESCO, p. 89. Wydana jest w języku francuskim, zawiera ilustracje i obszerną bibliografię, adresowana jest do konserwatorów książek i materiałów archiwalnych na całym świecie. Jest to zwięzły przegląd ogólnych informacji oraz wskazówek natury praktycznej i technologicznej z zakresu zasad przechowywania i konserwacji dokumentów archiwalnych i książek.

W części pierwszej opisano materiały piśmienne: papirus, pergamin, papier, atramenty. Następnie w syntetycznej formie omówiono czynniki powodujące niszczenie zbiorów, grupując je następująco: środowisko naturalne, zła jakość materiałów użytych do wytwarzania dokumentów, kataklizmy naturalne i szkody wywołane działaniem człowieka.

W kontekście podejmowania decyzji o lokalizacji budynków, przeznaczonych na archiwum i muzea podkreślono wpływ środowiska naturalnego na kondycję przechowywanych archiwaliów, a mianowicie skład chemiczny atmosfery i zanieczyszczenia wywołane działaniem przemysłu i urbanizacją, warunki hydrogeologiczne i klimat (temperatura, wilgotność, nasłonecznienie).

Opisano dokładnie szkodliwy wpływ na stan zachowania papieru i pergaminu światła, wilgotności względnej atmosfery, podwyższonej temperatury, zanieczyszczeń powietrza składnikami organicznymi i nieorganicznymi. Wyłożono zagrożenia, jakie dla materiałów piśmiennych powodują grzyby i bakterie oraz owady i gryzonie. Scharakteryzowano złą jakość papierów nam współczesnych i skutków stąd płynących dla trwałego przechowania takich materiałów. Omówiono szkody, jakie wywołują w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych katastrofy niezależne od człowieka: powodzie, cyklony, nanoszone przez wiatr pyły pustyńne lub wulkaniczne, ogień. Wyliczono rodzaje szkód, jakie ponoszą zbiory z ręki człowieka w wyniku wojen, a w okresie pokoju w wyniku kradzieży, niewłaściwego użytkowania a nawet wadliwej konserwacji.

Oddzielny rozdział poświęcono lokalizacji i architekturze budynków archiwalnych. Przedstawiono typowe plany budynku archiwalnego wraz z wyposażeniem jego poszczególnych pomieszczeń stosownie do przeznaczenia. Omówiono problem ochrony magazynów archiwalnych przed światłem, zapewnienie właściwej temperatury przechowywania zbiorów, osuszanie zamoczonych w wyniku awarii akt techniką ich zamrażania (do -20° C). Omówiono praktyczne metody dezynfekcji i dezynsekcji archiwaliów i pomieszczeń magazynowych. Zwięźle i poglądowo podano zasady konserwacji zbiorów archiwalnych i bibliotecznych.

Interesującym jest rozdział poświęcony zasadom etyki konserwatorskiej. Definicja Jean Moora z 1956 r. określa restaurację obiektów kultury jako zabiegi zmierzające do przywrócenia obiektowi jego cech pierwotnych przy zachowaniu minimum wprowadzania doń nowych elementów oraz pełne respektowanie stanu poprzedniego przy zachowaniu w nim elementów starszych. Wymienione są następujące zasady konserwatorskie:

- zabiegi konserwatorskie winny zapewnić obiektom trwałość i walor estetyczny;
- konserwator odpowiedzialny za zbiory winien określać rodzaj zabiegów koniecznych dla danych dokumentów i korzystać z opinii fachowców;
- dokumenty, których stan trudno ocenić, należy niezwłocznie lokować oddzielnie, w odpowiedniej temperaturze i wilgotności;
- dzieło (oryginał) po dokonanych zabiegach konserwatorskich należy zastąpić mikrofilmem lub wymienić na inny egzemplarz, będący w lepszym stanie i nie narażać go na ponowne uszkodzenie;
- przykazaniem konserwatorskim jest respektowanie autentyczności dokumentów.

Jedną z najważniejszych powinności konserwatora jest przywrócenie dokumentowi oryginalności. Należy zatrzymać i eliminować proces niszczenia obiektu, nie podejmować upiększenia ale przywrócić stan poprzedni. Części brakujące winny być uzupełnione elementami tego samego rodzaju. Nie dopuszcza się retuszowania śladów rysunku, dodawania kolorów lub retuszowania tekstu.

W zakończeniu podano wykaz środków konserwacji i restauracji dóbr kultury na świecie, ponadto wykaz niektórych wydawnictw periodycznych na świecie o tematyce profilaktyki i konserwacji dóbr kultury.

Czytelników, zainteresowanych dokładniejszymi informacjami o wymienionej publikacji odesłać można do obszernej recenzji pióra Dariusza Czarnockiego i Mieczysława Zabawskiego w *Archeionie* LXXXI, Warszawa—Łódź 1986, s. 216—222.

Okresowo ukazują się wydawnictwa zwarte, które są publikacjami poszczególnych ośrodków konserwatorskich lub instytutów doświadczalnych z różnych krajów i zawierają wyniki własnych prac badawczych tych ośrodków. Do publikacji tego typu należą:

„Dołgowieczność dokumenta”, Leningrad, „Nauka”, 1981, s. 137. Jest to praca zbiorowa, wydana przez Akademię Nauk ZSRR i zawiera artykuły na temat najnowszych badań związanych z problemem długowieczności papieru, mianowicie badania mechanizmu starzenia papieru i przewidywanie jego długowieczności, badania różnych materiałów, wchodzących w skład dokumentu oraz nowe metody konserwacji dokumentu papierowego.

„Les Documents Graphiques et Photographiques. Analyse et Conservation des Documents Graphiques 1984—1985”. Paris, Archives Nationales 1986, p. 241. Praca powyższa, opatrzona przedmową Jean Favier, Dyrektora Naczelnego Archiwów Francuskich, stanowi zbiór artykułów na tematy prac badawczych pracowników Centrum Badań nad Konserwacją Dokumentów Pisarskich w Paryżu, wykonanych przy współpracy z pracownikami francuskich instytutów naukowych. Na jej treść składają się następujące opracowania:

- Przedmowa Jean Favier i wstęp Françoise Flieder;
- L. Pourtales, F. Leclerc, F. Flieder, F. Bulle, G. Barbier, Le colmatage des papiers deteriorés (Nasycanie uszkodzonych papierów), p. 11;
- P. Richardin, S. Banassises, F. Flieder, Etude de la degradation des polyamides utilises pour la lamination des documents anciens (Badanie rozpadu polimerów używanych do laminowania dawnych dokumentów), p. 53;
- C. Chahine, L. B. Vilmont, B. Mouchel, Comportement du cuir et du

perchemin en site urbain (Własności skóry i pergaminu w środowisku miejskim), p. 85;

- M. H. Papa, F. Flieder, Etude de degradation de l'huile de pied de boeuf utilisee pour la nourriture des cuirs de reliure (Badanie rozpadu oleju kopytkowego wołu, używanego do odświeżenia skóry opraw), p. 121;
- S. Lefevre, C. Chahine, Le nettoyage du parchemin (Czyszczenie pergaminu), p. 163;
- B. Guineau, Analyse de quelques pigments oranges: leurs varietes de teintes et leur emploi dans les pastels; l'instabilite relative des jaunes de chrome (Analiza kilku pigmentów i ich zastosowanie w pastelach; względna niestabilność żółci chromowej), p. 185;
- M. Gillet, C. Garnier, F. Flieder, Les negatifs sur plaques de verre: conservation et restauration (Negatywy na płytkach szklanych: konserwacja i restauracja), p. 207.

Ukazały się także publikacje, mające charakter podręcznika metodycznego lub zbioru podstawowych wiadomości z dziedziny konserwacji książki i działów związanych z konserwacją. Należą do nich publikacje następujące:

Wolfgang Woechter, „Buchrestaurierung. Das Grundwissen des Buch- und Papierrestaurators”, Leipzig 1981. Publikacja ta ukazała się w języku niemieckim w drugim, nie zmienionym wydaniu w 1983 r., liczy 242 strony i zawiera 145 ilustracji. Charakteryzuje ją recenzja Jerzego Wieprzkowskiego, zamieszczona w Archeionie LXXXI, Warszawa—Łódź 1986, str. 243—244, określając ją jako cenny podręcznik, ukazujący w głównym zarysie całokształt wiedzy konserwatorskiej. Znajdują się tam między innymi informacje o materiałach, metodach postępowania, narzędziach i precyzyjnych czynnościach konserwatorskich. Autor szczególnie szeroko omawia zabiegi konserwatorskie opracowane we własnej pracowni, jak na przykład zautomatyzowane w pełni kąpiele chemiczne papieru i szczegółowo opisuje zabiegi konserwacji papieru dokonywane przez rozszczepianie metodą Muellera. Jak pointuje recenzent, „autor zachowuje własny punkt widzenia konserwatora-praktyka osadzonego mocno w kulturze Europy i korzystającego z maestrią z nauk ścisłych i stosowanych. W konsekwencji, patrząc z tego bardzo osobistego punktu widzenia autor nie rozbudowuje problematyki mikrobiologicznej a sprawy profilaktyki porusza marginesowo”. W. Waechter przytacza obszerny wybór fachowych publikacji, przede wszystkim jednak autorów piszących w języku niemieckim.

Karol Trobas, „Grundlagen der Papierrestaurierung mit 78 Abbildungen + Zeichnungen” Akademische Druck — u. Verlagsanstalt, Graz/Austria 1987, s. 354. Publikacja, wydana w języku niemieckim, zawiera 78 rysunków i fotografii. Książka ta stanowi zbiór informacji o charakterze encyklopedycznym na temat restauracji papieru oraz fizycznych i chemicznych procesów, przebiegających w trakcie technicznych i technologicznych zabiegów restauratorskich.

Susan Garretson Swartzburg, „Preservation in the library. A handbook of use and care of traditional and nontraditional materials”. Edited by Susan Garretson Swartzburg. Greenwood Press. Westport, Connecticut, 1983, p. 234. (Konserwacja w bibliotece. Podręcznik użytkownika i przechowywania materiałów tradycyjnych i nietradycyjnych). Za-

wiera w swej treści podstawowe zasady postępowania przy przechowywaniu zbiorów bibliotecznych, zarówno materiałów wytworzonych na podłożach tradycyjnych, jak i nowych, do których należą: papier jako podłoże dokumentów rękopiśmiennych, druków i dzieł sztuki, książki i ich oprawy, fotografie, przezrocza, filmy, taśmy video, nagrania, videodyski, komputer.

Na podkreślenie zasługuje interesujące opracowanie, które ukazało się w formie oraz na prawach pracy magisterskiej, wykonanej pod kierunkiem prof. dr Alicji Strzelczyk w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1987 r.: Alicja Krawczyk, *Charakterystyka przyczyn niszczenia zbiorów archiwalnych i bibliotecznych*, 232 strony. Tematem pracy jest próba scharakteryzowania przyczyn niszczenia zbiorów archiwalnych i bibliotecznych w Polsce — dóbr kultury liczących łącznie setki kilometrów bieżących akt i książek, a więc materiału olbrzymiego ilościowo a także zróżnicowanego co do formy i składu fizycznego. Jest to także próba spojrzenia na zbiory archiwalne i biblioteczne z punktu widzenia ich fizycznego stanu zachowania, warunków ich przechowywania oraz wzajemnych uwarunkowań, stanowiących o ich trwałości, określonych prawami chemii, fizyki i biologii. Jest to zarazem próba przeglądu i oceny poczynionych organizacyjnych, podejmowanych w Polsce na rzecz ochrony stanu zachowania tych zbiorów oraz przegląd dokonanych ostatnio działań w tym zakresie. Praca oparta jest na materiałach nie publikowanych i publikowanych, pochodzących z lat 1974—1987, a cytowana w przypisach literatura przedmiotu pochodzi z okresu ostatniego dwudziestopięcioletnia, przy czym około $\frac{1}{3}$ cytowanych pozycji, bo 59 na ogólną ich liczbę 154, to informacje najnowsze, bo pochodzące z lat 1980—1987, natomiast wykaz bibliografii na 87 pozycji zawiera 37 pozycji pochodzących z lat 1980—1987. W myśl autorki „celem tej pracy jest przedstawienie najważniejszych przyczyn zniszczeń i uświadomienie rozmiarów zagrożenia polskich zbiorów, ponadto wskazanie prawidłowych rozwiązań, wskazanych przez literaturę dla skutecznej i pełnej ochrony materiałów archiwalnych i bibliotecznych”.

Nową, pożyteczną publikacją Międzynarodowego Komitetu Konserwacji i Restauracji Międzynarodowej Rady Archiwistów jest specjalistyczny glosariusz z dziedziny konserwacji archiwaliów: „Glossary of Archive Conservation Terms. English with Equivalents in Spanish, German, Italian and France”, International Council on Archives, Committee on Conservation and Restoration, 1985, p. 112. Zawiera on alfabetyczny i numeryczny układ 399 haseł i ich definicji w języku angielskim oraz odpowiedniki tych haseł w językach hiszpańskim, niemieckim, włoskim i francuskim. W każdym z tych języków jest ponadto podany alfabetycznie układ haseł z odsyłaczami do odpowiednich numerów haseł zdefiniowanych. Jak powiedziano w przedmowie, glosariusz ten stanowi pierwszą próbę wypełnienia luki w dziedzinie publikacji tego typu, będących do dyspozycji archiwistów i konserwatorów na tak ważny temat, jakim jest konserwacja materiałów archiwalnych. W kompletowaniu haseł brali udział wszyscy członkowie Komitetu Konserwacji i Restauracji MRA, największy jednakże wkład pracy wnieśli tu p. Carmen Crespo (Hiszpania), p. Wilfried Feind (NRD) i p. Josef Hanus (CSRF). Autorzy spodziewają się, że publikacja ta ułatwi interpretację i zrozumienie obcojęzycznej literatury,

publikowanej w jednym z tych języków i proszą o nadsyłanie na adres MRA w Paryżu sugestii nowych haseł, które posłużyłyby do następnego wydania glosariusza.

Na koniec informacja o podręcznym vademecum, które może być pomocne przy wyborze preparatów i związków chemicznych występujących na rynku pod różnymi nazwami handlowymi. Jest to Jerzego Kehla „Wykaz związków i preparatów chemicznych, stosowanych w konserwacji zabytków”, Grupa Robocza Krajów Socjalistycznych d.s. Konserwacji Zabytków Historii, Kultury i Muzealiów, Warszawa 1985, s. 173. Publikacja przedstawia wykaz związków i preparatów chemicznych, mających zastosowanie w konserwacji zabytków, których tworzywem są różne materiały pochodzenia organicznego i nieorganicznego. Obok nazwy głównej danej substancji chemicznej, uszeregowanej w porządku alfabetycznym, podane są jej synonimy, skład chemiczny, producenci, scharakteryzowane są jej własności fizyczne i chemiczne oraz zakres zastosowania w konserwacji zabytków.